

ПОТРЕБЛЕНИЕТО НА ДОМАКИНСТВАТА В НЕОКЛАСИЧЕСКИЯ МАКРОИКОНОМИКС – ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ И РЕАЛНОСТ

Димитър Дамянов*

Увод

Научният анализ на икономическите процеси се основава на определен набор от предположения, които би следвало да пресъздават реалността по начин, позволяващ тя да бъде описвана и анализирана и на база на получените резултати да бъдат изградени валидни теории и да се дават препоръки за решаване на дадени икономически проблеми. В същото време, тези предположения определят и границите, в рамките на които дадената теория е в състояние да даде коректно описание на реалността и извън които хипотезите могат да бъдат отхвърлени и да се развиват алтернативни теории.

Основните предположения, върху които се изгражда голяма част от неокласическата икономическа теория, могат да бъдат систематизирани по следния начин, по подобие на Weintraub (2008):

- Икономическите агенти имат пълни и последователни предпочитания и взимат своите решения на базата на рационалните си очаквания относно бъдещето, формиран при взимане предвид на цялата налична, към дадения момент, информация;
- Домакинствата се стремят към максимизиране на полезността от потреблението, а фирмите – към максимизиране на печалбите от производството;
- Действията на всеки отделен икономически агент са напълно независими от тези на останалите агенти.
- Тези предположения намират място и в теорията на потреблението на домакинствата, като биват допълнени и от няколко други не помалко важни условия. Сред тях са свободен достъп на домакинствата до заемни средства, независимост на полезността от потреблението в даден период от тази в друг период от време, пълна информация за всички релевантни променливи, (понякога) отсъствие на несигурност и т.н. Този набор от условия е определящ при теоретичните изводи за отсъствие на връзка между текущите изменения в разполагаемия

* Димитър Дамянов, доктор по икономика, главен асистент, катедра „Икономика“, Университет за национално и световно стопанство, email: ddamyanov@unwe.bg

доход на домакинствата и текущото им потребление, както и за относително постоянната норма на спестяване в дългосрочен период (Friedman, 1957; Hall, 1978).

В действителност обаче често се оказва, че тези условия не се наблюдават в реалните ситуации, поради което теоретичните изводи на неокласическите хипотези, за постоянния доход и за жизнения цикъл, често не намират потвърждение в практиката. Вследствие от това прогнозите за динамиката на потреблението и спестяването, базирани на тези теоретични концепции, биха могли да се отклоняват значително от действителното поведение на двете променливи, а някои препоръки за макроикономическата политика не биха дали желаните резултати. Настоящата статия разглежда няколко примера за подобни различия между предположенията на неокласическата теория на потреблението и икономическата реалност, включително в български условия, и дава оценка на тяхното отражение върху резултатите от анализа на наблюдаваните явления. [1]

Теория и реалност на избора между потребление и спестяване

Изборът на домакинствата между сегашно и бъдещо потребление заема важно място в неокласическата макроикономическа теория. Основите на неговия анализ се откриват още при Fisher (1930), който обвързва този избор с лихвения процент като цена на разместването на потреблението във времето. Основно предположение (в явен или неявен вид) в неговото и множество изследвания след това е отсъствието на пречки пред използването на заемни средства от страна на домакинствата за компенсиране на временен спад в дохода и за разместване на потреблението във времето. Тази възможност, заедно с използването на натрупани собствени средства и спестяването, са основните инструменти на разположение на домакинствата за максимизиране на полезността от потреблението в рамките на жизнения цикъл.

Това предполага различна реакция на домакинствата при промени в дохода в сравнение с кейнсианската хипотеза за абсолютния доход. Ако очакванията са дадена промяна в дохода да има само временен характер, вероятно потреблението няма да се промени, тъй като постоянният доход също не се променя. Дори дадена промяна да е с постоянен характер, ако тя е очаквана от домакинствата, вероятно при самото ѝ настъпване отново няма да се наблюдава промяна в потреблението, тъй като то вече е настроено към новото равнище на постоянния доход.

Описаните по-горе обстоятелства обаче трудно могат да се наблюдават в действителността. Поради това, от края на 80-те години на XX в. въпросът за влиянието на ограниченията в кредитирането, и изобщо за т. нар. ликвидни ограничения, придобива все по-важна роля в изследването на функцията

на потреблението (Zeldes, 1989); Deaton, 1991; Carroll, 2001). В случай че достъпът на едно домакинство до заемни средства е ограничен, потреблението може да бъде променено едва след действителна промяна на дохода, но не и на базата на очаквания за такава промяна.

В този смисъл данните за кредитния пазар в България в края на миналия и началото на настоящия век говорят за наличие на значими кредитни ограничения пред домакинствата, които не позволяват съществено разместване на потреблението. До 2004 г. например съотношението на кредитите за домакинствата към БВП остава под 10%, а дори и след тази година то е далеч по-ниско от стойностите в развитите икономики, като достига едва 20,2% към края на 2018 г. с максимална стойност от 26,2% през 2009 г. при средни съотношения за периода 2001 – 2016 г. в САЩ от 86%, в Канада – 80%, в Австралия – 102% и в Еврозоната – 58% [2]. Освен това, прави впечатление и високият дял на жилищните кредити (средно 36,4% за периода 2000 – 2018 г., с максимална стойност от 48,3%, достигната в неговия край) в общия размер, което означава, че всъщност възможностите на домакинствата да разместват потреблението си чрез ползване на кредити за потребление, овърдрафт и кредитни карти са дори още по-ограничени. Всичко това се наблюдава на фона на много високата ликвидност на българската банкова система през голяма част от разглеждания период, както посочват Сотирова и Пиримова (2018). Това е индикация за значително разминаване в параметрите на търсенето и предлагането на кредити в съответния сегмент.

Освен чрез ползването на кредити, според теорията домакинствата имат възможност да разместват потреблението си и за сметка на спестени собствени средства. Всъщност тази възможност не се изключва дори и при пълната липса на достъп до кредитния пазар, и множество изследвания експлицитно включват предположението за наличие на достатъчно такива средства в анализа на решенията на домакинствата. Теоретичният извод при тях отново е за независимост на потреблението от текущия доход и относително постоянна норма на спестяване.

За да може в действителност да се наблюдава изглаждане на потреблението, в отсъствието на достъпни кредитни пазари е необходимо домакинствата да притежават достатъчно голямо количество собствени ликвидни активи. Според данните за България обаче голяма част от домакинствата не разполагат с такива средства в нужния размер, за да могат да разчитат на тях при неблагоприятна динамика на дохода. Това е още една причина за установяването на близка зависимост на потреблението от текущия доход. Доказателства за това твърдение могат да се търсят в структурата на общото богатство на домакинствата (в т.ч. жилищно богатство и финансови активи). В нея преобладават притежаваните жилища, чийто среден дял за периода 2005 – 2017 г. е малко под 80% [3]. Оставащият твърде нисък дял на

финансовите активи предполага ограничени възможности за използване на собствени средства при оптимизиране на потреблението във времето.

В допълнение може да се посочи и разпределението на депозитите на домакинствата (като най-голям компонент на финансовото богатство) по количествени категории, според което депозитите с размер до 1000 лв. представляват средно около 74,2% от всички депозити в периода 2005 – 2018 г. (по брой), а средният им размер за същия период е малко над 123 лв. Въпреки че от информацията за структурата на депозитите не може директно да се правят изводи за точното им разпределение, тъй като общият им брой значително превишава броя на населението, и съответно на домакинствата (т.е. много лица притежават по повече от един депозит), тя все пак дава индикация за лимитираните възможности на голяма част от домакинствата да разместят потреблението си във времето с помощта на натрупани активи [4]. Доколкото може да се говори за спестяване с цел компенсиране на определени вариации в дохода, то е ограничено до формиране на съвсем минимален „буферен запас“, с който да могат да се посрещнат само най-неотложни разходи в случай на по-рязък спад в дохода [5].

При тези условия предвижданите от традиционните неокласически хипотези за постоянния доход и за жизнения цикъл реакции на потреблението и спестяването на фактори като промените в равнището на дохода или в темпа на неговия растеж, както и в лихвения процент, се различават от действителното поведение на променливите. Вместо това в България се установява споменатата вече зависимост на нормата на спестяване от повишаването на дохода, както и слабо изразена връзка с темпа на растеж на дохода и липса на влияние от страна на нормата на възвръщаемост върху избора между потребление и спестяване. Тези особености често предизвикват и по-общото заключение за валидност на кейнсианската хипотеза за постоянния доход.

Не по-малко важно за динамиката на потреблението и спестяването е и значението на самото равнище на разполагаемия доход. Изследванията в повечето случаи възприемат предположението (доста често неявно), че равнището на дохода е достатъчно високо, така че да не поставя трудности при задоволяване поне на основни потребности като тези от храна, облекла, отопление и т.н. Това условие „освобождава“ домакинствата да спестяват и прави решенията им зависими от стандартните критерии за оптималност като норма на възвръщаемост, максимизиране на полезността от потреблението, осигуряване на средства за периода след пенсиониране и т.н.

За България равнището на дохода често бива определяно като „твърде ниско“, за да позволи на домакинствата да спестяват и да разместят потреблението си във времето. Като доказателство за това се използват разнообразни индикатори и сравнения с други страни – абсолютният размер на дохода на едно домакинство, съотношението му към този в други страни (например

в рамките на ЕС), сходни индикатори, производни на БВП и др. Един от най-подходящите показатели за целта обаче е дялът на разходите за храна в общите разходи на домакинствата. Той дава представа за трудностите, които домакинствата срещат при задоволяване на свои базисни потребности, а оттам и за спестяване на част от дохода си. В България между 2001 г. и 2018 г. този дял бележи трайно намаление от 41,3% до 31,6%, но въпреки това остава значително по-висок отколкото е в голяма част от останалите страни от ЕС [6]. Ако се приеме, че този дял е индикатор за твърде ниско равнище на дохода, то може да се говори за наличие на сериозни пречки пред спестяването на домакинствата и разместването на тяхното потребление, като те са принудени да потребяват в рамките на текущите си постъпления във всеки един период. Освен това, колкото по-голям е дялът на домакинствата, изпитващи подобни затруднения, толкова по-ниска може да се очаква да бъде и нормата на спестяване в икономиката.

В тези условия не е неочаквано, че динамиката на потреблението се оказва много близка до тази на разполагаемия доход, а нормата на спестяване показва добре изразена тенденция към повишение, успоредно с нарастването на дохода (фиг. 1) [7]. Затова и при правенето на прогнози за бъдещата динамика на потреблението и спестяването в България тази зависимост следва да се има предвид. Така, при запазване на сегашния относително нисък темп на изменение на доходите от около 3% годишно, може да се очаква потреблението да продължи да бъде определяно главно от текущите изменения в дохода, а нормата на спестяване да се запази без съществена промяна.



Фиг. 1. Вариация на разполагаемия доход и потребителските разходи около трендовите им стойности по тримесечия, 2000 – 2018 г. (в %)

Изчислено от автора по: НСИ. Бюджети на домакинствата в Република България 2000 – 2018 и www.nsi.bg.

Някои от теоретичните възражения срещу предположенията, възприемани в неокласическата теория на потреблението и спестяването на домакинствата, са свързани с невъзможността домакинствата да разполагат с цялата необходима информация за взимане на най-рационалните решения. Например, домакинствата рядко разполагат с точна информация или пък могат да предвиждат достатъчно добре бъдещите изменения на своите доходи. Най-често информираността им е ограничена в рамките на сравнително кратък период в бъдещето, за който е налична определена информация за това какви промени в дохода могат да се очакват (вкл. например, че ще бъде получено определено допълнително възнаграждение в края на годината), т.е. домакинствата могат да формират определени очаквания за равнището на постоянния доход, но моментът и размерът на изменението в дохода рядко могат да бъдат предвидени достатъчно точно. В условия на подобна неизвестност относно бъдещето е възможно дадено временно изменение на дохода да бъде интерпретирано като постоянно и това да доведе до изменение на потреблението, каквото не би се наблюдавало според хипотезата за постоянния доход.

Освен това, сложната оптимизационна задача, свързана с избора между потребление и спестяване с цел максимизиране на полезността в дълъг период, трудно би могла да бъде решена от домакинствата без помощта на математически и икономически методи, каквито те рядко имат възможност да прилагат. Затова и една от съществените критики, която може да се отправя към неокласическата теория на потреблението, се отнася до процеса на вземане на решения от домакинствата. Съществуват достатъчно доказателства, че в действителност домакинствата използват значително по-опростени методи за взимане на решения за потребление и спестяване. Нещо повече – оказва се, че в резултат от тяхното прилагане получената в рамките на жизнения цикъл полезност от потреблението е едва с около 5 до 10% по-ниска отколкото при ползване на сложните методи според теорията (Winter, et al., 2012). При обобщаване на резултатите от няколко ранни изследвания по тази тематика Browning & Crossley (2001) изчисляват и по-малки загуби от „неоптималното” разпределение на потреблението и спестяването във времето.

Като цяло ограничените възможности за вземане на оптимални решения, обусловени от посочените фактори, дават основания да се смята, че голяма част от домакинствата извършват своя избор между потребление и спестяване в рамките на т.нар. „ограничена рационалност” (*bounded rationality*). Тя предполага прилагане на методи, които са достатъчно прости, за да могат да се използват безпроблемно при ежедневното решаване на тези въпроси. Един от тези методи е крайната версия на т.нар. „кейнсианско правило”, което означава потребление на целия текущ доход и нулево

спестяване. Другите методи представляват различни модификации на интертемпоралното заместване, които могат да дават както резултати, близки до оптималните в рамките на ХПД и ХЖЦ, така и такива, които са по-скоро сходни на кейнсианските. Това е още един аргумент в полза на виждането, че макроикономическият анализ на потребителския избор и прогнозите за бъдещата динамика на потреблението и спестяването, както и зависимите от тях политики следва внимателно да отчитат действителното поведение на домакинствата, а теорията да се адаптира, за да може коректно да описва това поведение [8].

Заклучение

Разгледаните по-горе отклонения на действителните условия, в които домакинствата взимат своите решения за потребление и спестяване, от предположенията на неокласическите хипотези за постоянния доход и за жизнения цикъл нямат за цел и не са основание за отхвърляне на техните теоретични заключения. Несъмнено, при наличие на съответните условия двете хипотези дават достатъчно точно описание на действителното поведение на съответните променливи. Но когато условията се различават от предположенията на теорията, е желателно да бъде направена съответната конкретизация в тях, за да може теорията да изпълнява по-добре функциите си при анализа на икономическите проблеми и при търсенето на оптималните решения за тях. В този смисъл изглежда, че анализът на потреблението и спестяването на домакинствата в България може да бъде подпомогнат чрез използване на възможностите на теоретичните постановки за ликвидните ограничения и за спестяването, с цел формиране на т.нар. „буферен запас”.

Бележки:

- [1] Допълнително относно изследователския подход на икономикса и неговото значение за описанията на реалността, които науката предлага, виж в Беев (2018).
- [2] Цитираните стойности са изчислени от автора на базата на данни на Българска народна банка и Банка за международни разплащания BIS (2016).
- [3] Този дял е относително висок и в сравнение с държавите от Евронатата, според данните в Palenzuela & Dees (2016), с. 43.
- [4] Анализ на разпределението на банковите депозити на домакинствата в България може да бъде открит в Peshev (2015).
- [5] Основите на теорията за „буферния запас” могат да бъдат открити в Carroll (1997).

- [6] Цитираните стойности са получени на базата на данни от Националния статистически институт (www.nsi.bg). Сравнението с другите държави е извършено с помощта на данните във FAO (2013). *Share (%) of food consumption expenditure in total consumption expenditure*. New York, FAO.
- [7] Виж също Дамянов (2016).
- [8] Виж също Binswanger (2012).

Референции:

- Беев, И. (2018), За демаркацията и синтеза между политическата икономия и икономикса. Научни трудове на УНСС, 2018(3), с. 339–347.
- (Beev, I., 2018, Za demarkatsiata i sinteza mezhdu politicheskata ikonomia i ikonomiksa. Nauchni trudove na UNSS, 2018(3), s. 339–347)
- Дамянов, Д. (2016), Спестяване на домакинствата в България (1994 – 2014). Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”, УНСС, София.
- (Damyanov, D., 2016, Spestyavane na domakinstvata v Bulgaria (1994 – 2014). Disertatsia za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „Doktor“. UNSS, Sofia)
- Сотирова, Е., Пиримова, В., 2018, Ликвидността на банковия сектор и състоянието на икономиката на страната. Икономически и социални алтернативи, 24(4), с. 5–13.
- (Sotirova, E., Pirimova, V., 2018, Likvidnostta na bankovia sektor i sastoyanieto na ikonomikata na stranata. Ikonomicheski i sotsialni alternative, 24(4), s. 5–13)
- Binswanger, J. (2012), Life Cycle Saving: Insights from the Perspective of Bounded Rationality. *European Economic Review*, 56(3), pp. 605–623.
- BIS (2016), Long Series on Total Credit to the Non-financial Sectors, Basel: Bank for International Settlements.
- Browning, M., Crossley, T. (2001), The Life-Cycle Model of Consumption and Saving. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), pp. 3–22.
- Carroll, C. (1997), Buffer-Stock Saving and the Life Cycle/Permanent Income Hypothesis. *Quarterly Journal of Economics*, 112(1), pp. 1–55.
- Carroll, C. (2001), A Theory of the Consumption Function, With and Without Liquidity Constraints (Expanded Version). NBER Working Paper 8387.
- Deaton, A. (1991), Saving and Liquidity Constraints. *Econometrica*, 59(5), p. 1221–1248.
- Fisher, I. (1930), *The Theory of Interest*. New York: MacMillan.
- Friedman, M. (1957), *A Theory of the Consumption Function*. Princeton: Princeton University Press.

- Hall, R. (1978), Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), pp. 971–987.
- Palenzuela, D. R., Dees, S., eds. (2016), Savings and Investment Behaviour in the Euro Area. ECB Occasional Paper No. 167.
- Peshev, P. (2015), Analysis of the Wealth Inequality Dynamics in Bulgaria: Different Approach. *Economic Alternatives*, 9(4), pp. 29–33.
- Weintraub, E. R. (2008), Neoclassical Economics. In: *Concise Encyclopedia of Economics*. 2nd ed., Library of Economics and Liberty.
- Winter, J., Schlafmann, K. & Rodepeter, R. (2012), Rules of Thumb in Life-Cycle Saving Decisions. *The Economic Journal*, 122(3), pp. 479–501.
- Zeldes, S. (1989), Consumption and Liquidity Constraints: An Empirical Investigation. *Journal of Political Economy*, 97(2), pp. 305–346.

ПОТРЕБЛЕНИЕТО НА ДОМАКИНСТВАТА В НЕОКЛАСИЧЕСКИЯ МАКРОИКОНОМИКС – ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ И РЕАЛНОСТ

Резюме

Основните предположения, върху които се изгражда неокласическата икономическа теория и на база на които тя дава своите препоръки за икономическата политика, са свързани с атомизма и рационалността в индивидуалното поведение и стремежа към максимизиране на полезността и печалбата. Заедно с няколко други предварителни условия те стоят в основата и на неокласическата теория за потреблението и спестяването на домакинствата. В статията са представени няколко примера за различията между тези стандартни предположения и действителното поведение на българските домакинства в периода 2000 – 2018 г. Те подчертават необходимостта от внимателна преценка на обективните дадености при моделирането и прогнозирането на икономическата динамика и при разработването и провеждането на икономическата политика.

Ключови думи: потребление, спестяване, изглаждане на потреблението, ликвидни ограничения

JEL: D15, E21, E27

HOUSEHOLD CONSUMPTION IN NEOCLASSICAL MACROECONOMICS – ASSUMPTIONS AND REALITY

Dimitar Damyanov*

Abstract

The main assumptions on which neoclassical economic theory is built and which underlie its recommendations for economic policy include the atomism and rationality in individual behaviour as well as the maximization of utility and profits. Along with several other key conditions, they also form the basis for the neoclassical theory of household consumption and saving. This paper presents several examples of deviations from these assumptions, based on the behaviour of Bulgarian households during the period 2000 – 2018. They highlight the need for a careful evaluation of prevailing conditions whenever we try to model economic dynamics and to develop and implement macroeconomic policies.

Key words: consumption, saving, consumption smoothing, liquidity constraints

JEL: D15, E21, E27

* Dimitar Damyanov, PhD, Chief Assist., Department of Economics, University of National and World Economy, email: ddamyanov@unwe.bg